

U29998

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Београдски САНУ
М. Савијеновић
ЗБОРНИК

РИГА ВЕЛЕСТИНАЦ И БАЛКАНСКИ НАРОДИ

Одговорни уредник
Проф. др Ратко НЕШКОВИЋ

Уредник
Проф. др Миодраг СТОЈАНОВИЋ

I 929:82 Riga od Fere (082)

II 821.14.09-1(082)

III 821.14.09:821.09(082)

IV 323(497)(091)(082)

БЕОГРАД
2003

Димитрије Е. СТЕФАНОВИЋ
Београд

РИГА ВЕЛЕСТИНАЦ И ЊЕГОВО ДОБА У СВЕТЛУ МАЂАРСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Када се лику Риге Велестинца данас и овде одаје дужна пажња, с разлогом треба говорити и о томе како је он присутан у историјском и књижевном памћењу код Мађара. Читајући одговарајућу мађарску литературу, за то ће се уочити три битна разлога: 1. Тежња грчког народа крајем XVIII и у првим деценијама XIX века да се ослободи турског ропства и да успостави праведнији друштвени поредак, била је тежња свих балканских народа. Она се подударала и са идеалима борбе против апсолутизма широм Европе. 2. Оновремени грчко-мађарски односи у великој мери су одређени географским положајем Угарске у непосредном суседству Отоманског царства. 3. Најзад, веома значајан чинилац тих односа била је дијаспора у Бечу, Пешти и широм Угарске.

У одговарајућој мађарској литератури која је коришћена за овај прилог, најранији написи саздани су крајем прошлог века. Треба претпоставити да је радова било и раније. Да је у питању неистраженост ранијих списа, потврђује и чињеница да су се сећања на светли лик новогрчке историје, као и мотиви поезије много раније појавили у остварењима мађарске белетристике. Узроке за недостатак ранијих написа треба видети и у цензури првих деценија XIX века (Fiveš, 1973, 112-113), али и у језичким баријерама.

Део одговарајућих мађарских текстова има кратак информативни или популарно-енциклопедијски карактер (Џато, 1987; Lazar, 1881; Revai, 1913, 1924, 1925). У неколико списа говори се о Ригиној поезији, увек у вези са његовом револуционарном делатношћу, као и његовим утицајем на мађарску књижевност. У већем делу радова, и истовремено у оним најзрелијим, на основу архивске грађе, с једне, и на основу ранијих радова, с друге стране, описују се везе грчке дијаспоре у Угарској с грчким ослободилачким тежњама и борбама, па и са Ригиним покретом. У свим тим текстовима, међутим, без обзира на време писања, тематику и приступ, једнако се изражавају симпатије и солидарност.

Почетком осме деценије прошлог века, популарно-патетичним стилем, као што приличи том времену, написана је књига Ђуле Лазара (1841-1912) о ослободилачкој борби Грка. Писац посебну пажњу посвећује Константину Риги који је као песник стао на чело ослободилачког покрета и истиче значај његових песама у бодрењу и одушевљењу широких маса. У казивању песниковог животног пута посебно подвлачи значај француских освајачких идеја које су у почетку позитовно утицале на покрете Грка, па и Велестинчев, али су касније изневериле наде свих оних који су веровали у њих (Lazar, 1881).

Крајем прошлог века, у еминентном ердељском часопису, угледао је света и рад Вилмоша Пеца (1854-1923), почасног доктора атинског универзитета. У њему се вреднује лик “највећег песника грчке слободе у новом веку” чије је једино животно опредељење било, према писцу, да промени судбину свога и других православних балканских народа, јер тада национална идеја није још повукла оштре границе између Грка и Јужних Словена. Он подвлачи Ригин критички став према делу грчког свештенства који није био за

устанак против Турака. Поред детаљнијег животописа, мађарски читалац може да прочита и неколико Ригиних песама у ауторском преводу, као што су *Грчка својој деци* /*Ἡ Ελλάδα πρὸς τὰ τέκνα*/, *Деца Грчкој* /*Τὰ τέκνα πρὸς τὴν Ἑλλάδα*/ и *Нова грчка Марсељеза* /*Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων*/ (Рес, 1892).

Мађарски преводи дела *Поклич* /*Θόρυος ὕμνος*/ Калмана Сабоа (Szabó Kálmán, 1940-1990) и песме *Нова грчка Марсељеза* Имреа Тренчењи-Валдапфела (Trencsényi-Waldapfel Imre, 1908-1970) саопштавају се у антологији новогрчке књижевности чији је избор сачинио и уводне текстове написао Димитриос Хаџис. Говорећи о Ригином животу и стваралаштву, Хадзис каже да је књижевни рад Константина Кирадзиса почео превођењем прозних дела преромантичара. У биографији се детаљније говори о Ригином боравку у Бечу. Његова поезија се истиче полетом и емоционалношћу, а мање естетиком. Вредност те поезије је у томе што је писана чистим народним језиком. Хаџис поставља питање и о могућој вези између мађарских јакобинаца и Ригиног покрета, али одговор остаје хипотетичан (Hadzis, 1971).

У популарној мађарској енциклопедији која је објављена између два светска рата, наглашава се да је Ригина чувена револуционарна будница /*Поклич*/ изникла из народне поезије (Revai, XVIII, 1925).

Неохелениста Мориц Дерчењи (1879-1961) бави се ослободилачком борбом Грка. Према њему, пола века пре почетка устанка Грци су у дијаспори доживели огроман привредни раст. Ојачала је трговачка флота. Богате трговачке куће радиле су по великим европским градовима. Уз њих су обавезно подизане цркве, болнице, школе и штампани су листови и књиге на грчком. Богато грчко грађанство никада се није одвајало од домовине. Побољшано материјално ста-

ње довело је до знатног ширења и процвата духовности и културе. У таквој атмосфери израста лик Риге из Пиреје(!). Он је у почетку био само за духовни препород свог народа. Међутим, почео је радити на општем устанку свих оних народа које су Турци подјармили. Веровао је да ће тај устанак помоћи војска француске револуције. Превео је револуционарни устав Француске, прилагођавајући га грчким приликама. Написао је *Нову грчку Марсељезу*. Прокламовао је бескомпромисну борбу против тираније, истинску једнакост и слободу вероисповести (Derčeni, 1932).

Историчар Ендре Арато расправља о утицају спољње политике на ослободилачке покрете балканских народа крајем XVIII и почетком XIX века. Сматра да је положај грчког устанка био повољнији од српског. Водећа снага грчког покрета, богато грађанство, имало је јединствену подршку широких слојева сељаштва. Устанак су стално помагале јаке дијаспоре широм Европе. Водећи слојеви српског друштва били су сиромашнији, а ни Срби ван устаничког простора нису били толико моћни колико грчка дијаспора. Због тога су Грци могли мислити и на организовање свих потлачених у Турској царевини. У духу солидарности међу балканским народима иступа и песник Рига Велестинац. У његовом пројекту за демократски устав значајно место заузима “братска сарадња балканских народа” (Arato, 1967, 509).

Класични филолог и књижевни историчар Имре Тренчењи-Валдапфел у књизи о хуманизму и националној књижевности посебно поглавље посвећује филхеленским мотивима мађарског епа и поезије уопште у првој половини XIX века. По њему, у Европу друге половине XVIII века враћају се духовни и уметнички идеали старе Грчке. Млади учени нараштаји, међу њима и на западним универзитетима школовани Грци, упознали су се са слободарским идејама

француског просветитељства, а истовремено и са погледима који су били засновани на узорима старогрчког хуманизма. Ти млади људи неговали су грчке слободарске традиције и оснивали су филхеленска друштва ради помагања борбе храбрих потомака старих Грка. Велики представник тог нараштаја био је и Константин Рига, аутор *Нове грчке Марселезе*. Он се у домовини и иностранству једнако залагао за слободу својих земљака. Њега и његове трагичне смрти 1798. сетио се познати дански романтичарски писац Андерсен када је, 1841. године, бродом пловио поред Београда, наводи аутор. Ригина револуционатна поезија касније се одразила и у епиграму мађарског песника Јањоша Ерделија (Erdélyi János, 1814-1868). Песма *Грцима* (*A görögökhöz*) на мађарском језику Ласла Унгварнемети Тота (Ungvárnémeti Tóth László, 1788-1820) света је угледала 1818. године у грчко-мађарској двојезичној збирци. У њој се провлачи паралела између славне прошлости и тешке садашњости Грка у домовини и дијаспори. Са овом другом је песник имао и личне везе. Сличну паралелу повлачи и једна од великих мађарских песника XIX века Михаљ Верешмарти (Vörösmarty Mihály, 1800-1855) у познатом епу *Заланов бег* (*Zalán futása*) који је написао 1823-24. године. Песник, међутим, истовремено и хвали актуелну херојску борбу грчког народа и наводи је као пример који треба да следе и Мађари на почетку националне обнове и реформи. У епу се јавља и мотив лава из Ригине поезије. Исти мотив лава се понавља и у песми *Нова Грчка* (*Uj Görögország*) од такође истакнутог песника Даниела Бержењија (Berzsenyi Dániel, 1776-1836) у којој се прославља победа у мавринској бици. Тренчењи подвлачи да је тријумф грчке борбе за слободу први повољан знак у загушљивој атмосфери Европе Свете алијансе (Тренчењи, 1966).

Ендре Хорват (Horváth Endre, 1891-1945), састављач мађарско-грчке библиографије, у приказу Васдравелисове књиге указује на мађарске релације Ригиног покрета, посебно на злу судбину Теохариса Турунциса из Пеште (Horvat, 1940; 1942).

Везама између грчке дијаспоре у Бечу и Угарској и ослободилачке борбе Грка прилично се бавио недавно преминули неохелениста Еден Фивеш (1920-1994). Говорећи о мађарским релацијама грчке грађе из аустријских архива, он скреће пажњу на то да у погледу духовних и културних веза, али и економских и родбинских, Грци из Беча и Пеште били су јако блиски. Тако је и Ригина револуционарна делатност у Бечу морала имати одређеног одраза међу пештанским Грцима. Архивска грађа такође показује да су Пештанци очигледно имали учешћа у припремању ослободилачке борбе, као и да су у тој борби учествовали и добровољци мађарског порекла (Fiveš, 1962).

У приказу Енепекидесове књиге на немачком језику о тајној културној и политичкој делатности Грка у Бечу пред устанак, Фивеш истиче квалитет књиге, али се и критички односи према томе да аутор није подвукао и вредновао оне податке који представљају нова сазнања за науку (Fiveš, 1965).

У више радова, мање или више исте садржине, мађарски неохелениста детаљно је истражио односе између Ригиног *Друштва пријатеља* (*Ἑταιρεία των φίλων*) и пештанских Грка. Констатује се да су пештански Грци остали доста индиферентни према идејама просвећености и масонским ложама које су основане у име тих идеја. Један од водећих људи масонске ложе *Велика срдачност* (*Μεγαλοκαρδία*) био је свештеник пештанске српске цркве Ђорђе Миливојин који је истовремено био и духовник пештанских

Грка, пошто они у то време још нису имали свог свештеника. На знатно веће интересовање наишла је код Грка француска револуција јер им је дочарала визију слободне домовине. Такву заинтересованост наговештава лажно признање једног од оптужених учесника у тајној завери Игнаца Мартиновића (Martinovics Ignác) коју је аустријски двор 1795. године ликвидирао. Део признања завереника односио се на тобожњег саучесника конспирације грчког порекла. Међутим, испоставило се да је осумњичени годину дана раније умро и није могао да учествује у завери. Исто тако, показало се да је увлачењем у оптужбу човека који није био жив, требало спасавати неког ко је стварно учествовао у завери. После гушења Мартиновићеве завере, доласком Риге Велестинца у Беч 1796. године, почиње активно организовање *Друштва пријатеља*. Нема директних доказа, али је вероватно да су тим поводом покренути шири слојеви пештанских Грка. Постоји, међути, сигуран доказ за то да је покрет међу Пештанцима започео још пре Ригиног доласка у Беч. О јачању конспиративне активности после Ригиног хапшења говоре непосредни докази. У записнику са седнице Пештанске грчко-влашке црквене општине која је одржана 31. децембра 1797. године, дакле непосредно после песниковог хапшења, забрањује се учитељима и ђацима да се за време празника скупљају по кућама и тамо чине ишта што нема школски или црквени карактер, а да за то не знају претпостављени. Не зна се тачно ко су све били чланови тајног друштва, али је без сумње да су Пештанци Ризос Дормузос и Јоанес Цукас припадали тајној организацији. Међу шесторицом који су као Ригини сарадници прогнани из Царевине био је и пештански младић Константин Тулио. Од седморице Ригиних другова који су са њим страдали, двојица су била из Пеште. Јоанес Караџас био је пореклом са Кипра, ра-

дио је као црквењак и звонар пештанске грчке цркве. Осуђен је на смрт пошто је покушао да поново штампа Ригин манифест. Теохарис Турунцас, о коме се већ говорило, одржавао је везу између бечке централе и Пеште. У мађарској престоници делио је Ригине штампане текстове и у кафани “Летер” говорио о његовом манифесту. Тада је и постао свестан да су присутни Пештанци већ знали о том спису, као што су познавали и певали песму *Поклич*. Хапшењем и трагичном смрћу Риге Велестинца и његових другова, *Друштво пријатеља* је престало да постоји. У вези са претпоставком атинског професора Даскалакиса да је можда постојала веза између Мартиновићевог и Ригиног покрета, Фивеш сматра да није неопходно тражити директну везу између две организације. У прилог томе наводи да је за време Ригиног првог бечког боравка 1790-91. Мартиновић још био доушник бечког двора. Године 1796, када је грчки револуционар по други пут дошао у Беч, мађарски завереник више није био у животу. Тиме се, међутим, не искључује, каже Фивеш, да Рига баш посредовањем пештанских Грка није знао за покрет мађарских јакобинаца (Fivеш, 1962, 1965, 1970, 1971, 1972).

Проверавајући одговарајућу главнију литературу о Мартиновићевој завери, установили смо да се Рига Велестинац и његов покрет нигде у њој не помиње (Bibliografija, 1971; Venda, 1952-57; Tolnai, 1966).

Оно што је велики муж грчке слободе започео својом делатношћу и жртвовањем живота, наставило се у ослободилачким покретима и завршној борби којом није извојевана само слобода грчког народа, већ је задат ударац наизглед непоколебљивој Светој алијанси, каже Фивеш. Већ почетком XIX века Грци у Угарској почињу да се организују. Тајно друштво *Филики етерија* (*Φιλική Εταιρεία*) обновљено

1814. године у Одеси да би се убрзо развили његови центри у грчкој дијаспори Пеште и Новог Сада. После избијања оружаног устанка, Грци из дијаспоре и Мађари на све начине су подржавали херојску борбу. Тако се, на пример, зна да су мађарски студенти желели да оснују грчко-мађарску легију. У мађарској штампи и публицистици са великим симпатијама су праћени догађаји устанка, а са забринутостију су регистровани пораз и неслоге Грка. Таква расположења у Угарској наишла су на изразе захвалности и признања у оновременој грчкој штампи. Истакнути људи мађарског јавног и културног живота на различите начине су манифестовали своју солидарност са храбрим грчким народом. Аутор наглашава да својим набрајањем разних манифестација симпатија и солидарности ни далеко није исцрпео мађарске одјеке ослободилачке борбе Грка (Fiveš, 1973).

Један аргумент да је грчка дијаспора у Угарској саосећала са судбином грчког народа у постојбини, мађарски неохелениста налази и у откривању рукописа песме *Поклич* у заоставштини једне грчке породице у североисточној Мађарској. Анализа и поређење разних варијаната исте песме показују да откривени рукопис потиче из Ригиног времена. Не треба искључити могућност да је та варијанта кружила међу оновременим пештанским Грцима и о њој је Турунџас говорио пред судом, о чему је већ раније било речи (Fiveš, 1985-1986).

Коришћена литература*

(Arato, 1967) - Arató, Endre, *A külpolitika hatása a balkáni népek nemzeti-felszabadító mozgalmára a XIX. században*, Századok 101 (1967), 505-543.

- (Benda, 1952-1957) - Benda Kálmán (redaktor), *A magyar jakobinusok iratai*, I-III, Budapest 1952-1957.
- (Benda, 1957) - Benda, Kálmán, *A magyar jakobinus mozgalom története*, Budapest 1957.
- (Bibliografija) - *A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája*, 1945-1968, Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
- (Derčenji, 1932) - Dercsényi Móric, *A görög szabadságharc*, Parthenon 6 (1932), 5-20.
- (Lazar, 1881) - Lázár Gyula, *A görög függetlenségi harc történetének vázlata*, Budapest 1881.
- (Pec, 1892) - Pecz Vilmos, *Rigásból, Hellas gyermekeihez, A gyemek Hellashoz*, *Az újjörög Marseillaise*, Erdélyi Múzeum 9 (1892), 211-213.
- (Revai, 1913) - Révai Nagy Lexikona VIII, Budapest 1913, 713.
- (Revai, 1924) - Révai Nagy Lexikona XVI, Budapest 1924, 269.
- (Revai, 1925) - Révai Nagy Lexikona XVIII, Budapest 1925, 601.
- (Tolnai, 1966) - Tolnai György (redaktor), *Az újkori világtörténet magyar nyelvű irodalmának bibliográfiája*, Budapest 1966.
- (Trenčenji, 1966) - Trencsényi-Waldapfel Imre, *Humanizmus és nemzeti irodalom*, Budapest 1966, 189-190.
- (Fiveš, 1962) - Füves Ödön, *Az osztrák levéltárak görög anyagának magyar vonatkozásai*, *Antik Tanulmányok* 9 (1962), 228-231.
- (Fiveš, 1965) - Füves Ödön, *Adalékok a bécsi görögök kulturális és politikai tevékenységéhez a görög szabadságharc előtt*, *Századok* 99 (1965), 959-960.
- (Fiveš, 1970) - Füves Ödön, *A Rigasz-féle Baráti Társaság és a pesti görögök*, *Századok* 104 (1970), 75-77.
- (Fiveš, 1971) - Füves, Ödön, *The Philike Hetairia of Rhigas and the Greeks of Pests*, *Balkan Studies* 12, 1 (Thessaloniki 1971), 117-122.
- (Fiveš, 1972) - Füves, Ödön, *Görögök Pesten, 1686-1931*, [Kandidat-ska disertacija]. I-III, Budapest 1972 [čuva se u Rukopisnom odeljenju Biblioteke Madjarske akademije nauka], I, 88-94.
- (Fiveš, 1973) - Füves, Ödön, *Az 1821. évi görög szabadságharc és Magyarország*, *Századok* 107 (1973), 106-113.

(Fiveš, 1985-1986) - Füves, Ödön, *Rigas harci indulójának magyarországi kézírata*, Antik Tanulmányok 32 (1985-1986), 89-91.

(Hadzis, 1971) - *Az újgörög irodalom kistükre* [Dela odabrao, uvod i ostale tekstova napisao:] Dimitriosz Hadzisz, Budapest 1971, 317-321.

(Horvat, 1940) - Horváth Endre, *Magyar-görög bibliográfia*, Budapest 1940, 31, 35.

(Horvat, 1942) - Horváth, Endre, *Magyarrországi görögök kapcsolatai a nemzeti mozgalmakkal*, Egyetemes Philological Közlöny 66 (1942), 118-119.

(Čato, 1987) - Czató, Tamás, Gunst Péter, Márkus László, *Egyetemes történelmi kronológia*, I, Budapest 1987.

* Напомена

У прикупљању библиографије за овај прилог драгоцену помоћ су нам пружили др Андраш Мохай (Mohay András), адјункт, мр Тамаш Глазер (Glaser Tamás), асистент, Дора Шолти (Solti Dóra), демонстратор, сарадници Катедре за неохеленистику Филозофског факултета Универзитета “Етвеш Лоранд” у Будимпешти, као и Ана Јухас (Juhász Anna), студент Катедре за славистику истог Факултета. На њиховој колегијалној помоћи и овог пута изражавамо дужну захвалност.

Ντημήτριε Στεφάνοβιτς

**Ο ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΠΟ
ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΟΥΓΓΡΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ**

Π ε ρ ί λ η ψ η

Οι Ουγγρο-ελληνικές σχέσεις στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, την εποχή των ελληνικών απελευθερωτικών κινημάτων, χαρακτηρίζονται έντονα από τρεις σημαν-

तिकούς παράγοντες: Αναπτύσσονται οι σχέσεις αυτές μέσα στα κοινά πλαίσια του ευρωπαϊκού χριστιανικού πολιτισμού. Είναι η γεωγραφική θέση, δηλαδή τα κοινά σύνορα μεταξύ Ουγγαρίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Και η παρουσία της ελληνικής διασποράς στους χώρους της Ουγγαρίας.

Στην σχετικά ολιγάριθμη ουγγρική λογοτεχνία για τα ελληνικά απελευθερωτικά κινήματα, η μορφή του Ρήγα Βελεστινλή διαγράφεται ως επανάσταση, ο οποίος κάτω από την επιρροή της διαφώτισης και πολύ περισσότερο των πολιτικών μηνύματων της Βγαλλικής επανάστασης, επιχειρή να προβάλλει αντίσταση στην απολυταρχία. Το ποιητικό του έργο, κάτι από το οποίο μεταφράστηκε και στην ουγγρική γλώσσα, ξεφυτρώνει από τα ελληνικά δημώδη ποιήματα και εξυπηρετεί απόλυτα τις απελευθερωτικές φιλοδοξίες.

Κυρίως στα νεώτερα έργα, που γράφτηκαν κυρίως από τον Ουγγρο νεοελληνιστή Εντεμ Φίβες (Füves Ödön) οι αντιλήψεις για τα ελληνικά απελευθερωτικά κινήματα, για την επιρροή τους στους χώρους της Ουγγαρίας προσλαμβάνουν πιο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Βάση των ανάλογων ελληνικών και των προγενέστερων ουγγρικών εκδόσεων, καθώς και βάση του πρωτότυπου υλικού, παρουσιάζεται το κίνημα του Βελεστινλή, ως επί τω πλείστον στα ευρύτερα πλαίσια του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα, από τη σκοπιά των Ελλήνων της διασποράς, ιδιαίτερα στη Βιέννα και στην Πέστα, από την άποψη των αυτοκρατορικών αρχών και της γενικής πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης στην Αυτοκρατορία. Απαριθμούνται οι αντιδράσεις της ουγγρικής κοινής γνώμης, της δημοσιολογίας, πεζογραφίας. Η απήχηση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα της Ελλάδας στην Ουγγαρία της εποχής εκείνης παραμένει άγνωστη και λόγω της λογοκρισίας.